

izrekel o političnem monizmu, dobrega pol leta preden se je pri nas poslovil na prvih pluralističnih volitvah - tako je pluralizem filozofskih iskanj normalno stanje filozofije; duhovito je to misel izrekel že v letu najinega prihoda na oddelek tedanji beneški župan, ko je takole nazdravil udeležencem svetovnega filozofskega kongresa: "Dame in gospodje, kot je znano, filozofi iščejo resnico; star pregovor pa uči: 'In vino Veritas!' Zato sem vam tu pripravil vse vrste vin ..." Dodajmo še: vina so obdavčena, die Gedanken sind zollfrei.

Dragi Frane! Želim Ti, da bi še dolgo užival rezultate svojega dela in obilnega truda, kot jih izpričuje današnji večer, in da bi Ti tudi še za devetdesetletnico Tvoji učenci in njih učenci povedali, da se Tvoje delo obrestuje naprej!

BOJAN BORSTNER

Dr. Znanstvenik, zelo znan teoretski fizik, se je ob koktajlu pred večerjo sproščal in gospa Z. mu pravi: "Izgledaš obupno utrujen. Ali si imel naporen dan v laboratoriju?" "Da" odgovori priznani doktor "bilo je zelo izčrpujoče, toda končal sem veliko delo. Uspel sem pojasniti 250 primerov pojava meglice na zunanji strani kozarcev, če so napolnjeni z ledeno mrzlo vodo." In kaj je sedaj narobe s to zgodbo? (G. Marx)

V zgornji zgodbi je v zaobsežen problem, na katerega me je pred leti posebej opozoril profesor Jerman, ko sem pripravljala seminar o vzročnosti pri Humu. Res je da sem takrat porabil veliko časa, da sem se prebil skozi "Razpravo o človeškem razumu" in sem po približno petih mesecih tudi napisal tekst, ki je bil prvi zasnutek za pričujoči. Ko pa sem tekst oddal profesorju, me je čakalo presenečenje. "Tu imaš knjigo, s katero boš lahko odgovoril na probleme, ki se ti zastavljajo ob Humu." Bil je to Wittgensteinov Traktat, ki ga je profesor Jerman ravno prevajal. Tako sem bil od takrat naprej "zastupljen" s pristopom, ki ga danes lahko mirno označim s pojmom "analitična filozofija".

Hume je v analizi problema vzročnosti izhajal iz empirističnega načela, da tisto, kar ni predmet vtisov - neposrednega zaznavanja, ne obstaja v svetu. Neempirični pojmi, ki jih pogostokrat uporabljamo, so lahko predmet filozofske analize, vendar le na formalen (logičen) način. Relacije nujnosti, ki so prisotne v znanstvenem pojasnjevanju, so lahko analizirane le kot formalno (logične) nujnosti, ki ustrezajo pravilom, kriterijem formalne logike. S tem se vsi pomembni metaznanstveni koncepti kot so: vzrok, zakon, teorija, pojasnitev ... zgolj stvar relacij med idejami in se ne nanašajo na stvarnost.

Druga predpostavka, ki je vsebovana v Humovem pojmovanju vzročnosti, je teza, da je naše izkustvo atomarno - vtisi predstavljajo osnovo izkustva. Vse relacije, ki jih lahko izkusimo, morajo imeti svojo osnovo v vtisih. To pomeni, da je tudi izkustveni svet atomaren - sestavljen iz dogodkov, ki so med seboj popolnoma neodvisni. Če povežemo obe predpostavki, potem lahko formuliramo humovski pristop:

- vzorčne relacije niso zaznavne neposredno - nam niso dane v neposrednem izkustvu

- vzorčnih relacij ne moremo analitično reducirati na opazovalne lastnosti in relacije, če izhajamo iz posameznega primera

- v svetu ne obstajajo objektivne nujne povezave

Humovski pristop vključuje naslednji problem:

Če veljajo zgornji principi, potem ontološko gledano, ne obstaja nikakršna razlika med zakoni in zgolj posplošitvami.

Ali je s tem razlika, ki jo zdrav razum sprejema, med propter hoc in post hoc odpravljena? Tega se je zavedal že Hume, ko se sprašuje, kakšna sploh je naša predstava nujnosti takrat, ko pravimo, da sta dva predmeta nujno povezana. Hume ne daje enega odgovora, ampak tri, ki predstavljajo osnovo za današnje razprave o problemu zakonov:

1. naravni zakoni so utemeljeni s konstantno konjukcijo predmetov

2. naravni zakoni so določeni z občutkom determinacije

3. naravni zakoni so določeni s pomočjo protidejstvenikov (protidejstvenih pogojev)

Hume se je zavedal, da razlikovanje Zakon/zgolj posplošitev ni možno brez upoštevanja "vzorčne nujnosti" in protidejstvenikov. Vendar pa zanika potrebnost vpegljane realne zveze med vzrokom in učinkom. Šele na tej osnovi bi bilo možno objektivno razlikovanje med pravilnostmi, ki so zakonite in tistimi, ki to niso.

Če uporabimo Humove odgovore kot osnovo za klasifikacijo sodobnih teorij o zakonih narave, potem dobimo:

1* Zagovorniki principa regularnosti/pravilnosti (J. St. Mill, F. Ramsey, d. Lewis)

2* Zagovorniki principa pripisovanja (N. Goodman, A. J. Ayer, N. Rescher)

3* Zagovorniki principa univerzalij (M. Tooley, F. Dretske, D. Armstrong)

V nadaljevanju bomo analizirali poziciji 1* in 3*

Princip pravilnosti

Osnovna opredelitev zakonov narave v duhu principa pravilnosti, ki jo je zapisal Molnar, vključuje domnevo, da v naravi obstajajo "nomične občosti", ki so nekaj več kot zgolj posplošitve, "Nomična občost" se razlikuje od slučajnih občosti tako, da so nomične občosti tiste, ki so ne samo resnične, ampak tudi zakonolike. Občosti imenuje zakonolike takrat, ko poleg tega, da so resnične, zadovoljujejo določene intrinzične formalne karakteristike tipa: "vsebuje le čisto kvalitativne predikate"; "so neomejeni v ciljih", ...

Prvo vprašanje, ki se pojavi ob tako zastavljeni teoriji, je:

Ali teorija zagotavlja tako opredelitev zakonov, ki bi lahko utemeljevala protidejstvene izjave?

Vzemimo za začetek Hemplov stavek:

"Vsi krokarji so črni."

Ta izraz formuliramo s pomočjo materialne implikacije, kar pomeni, da ima (ali bi vsaj naj imel) status de-facto resnice. Včasih uporabljamo v vsakdanjem življenju (tudi znanstvena praksa ni pri tem čisto izvzeta) take izraze kot zakone. Pomagajo nam v pojasnjevanju in napovedovanju dogajanj - so uspešni pripomočki za obvladovanje življenja. Uspešnosti in uporabnosti takih generalizacij ne moremo enostavno zanikati, vendar ne moremo hkrati trditi, da so relevante za utemeljevanje proti-

dejstvenih izjav. Pri tem ne zadostuje, da jim zgolj pripišemo to lastnost kot bi nekateri radi storili:

Ne dvomim, da se nekaj uporablja za zalivanje trat in rož, vendar me to ne zavezuje, da bi sprejel obstoj risalne žabljička, ki transportira vodo." (Dretske 1978, 440)

De-facto resnice ne posredujejo zahtevne lastnosti nič bolj kot risalni žabljiček poseduje lastnost, da ga lahko uporabljamo kot vodovodno cev. Če te težave povzemamo, potem:

(i) najprej imamo izraz v zelo širokem smislu, ki dopušča, da v ta sklop uvrstimo empirične pravilnosti, ki opisujejo določene danosti aktualnega sveta

(ii) nato tem empiričnim pravilnostim pripišemo specifično lastnost, s katero se ločujejo od slučajnih (da namreč utemeljujejo protidejstvene izjave).

S to proceduro nikakor ne moremo pojasniti, kako iz empirične regularnosti, ki je resnična, izhaja, da so protidejstvene trditve, ki bi jih naj ona utemeljevala, tudi resnične.

Poglejmo si še drugo zahtevo teorije pravilnosti - določena generalizacija je zakon, če je zakonolika in resnična. Zakonolike sodbe po tej opredelitvi ne smejo vsebovati nikakršne reference - eksplicitne ali implicitne - na specifični individuum.

Vzemimo primer, ki je iz literature poznan kot "Smithov vrt":

Vsi sadeži v Smithovem vrtu so jabolka.

Če upoštevamo predhodne omejitve, potem sodba tipa "Vsi sadeži v Smithovem vrtu so jabolka" ne more biti primer pravilnosti, ki je osnova za zakon, ker vsebuje posamezni objekt - Smithov vrt. Največ, kar bi lahko rekli zanjo je, da je slučajno resnična generalizacija. Vendar lahko izhodiščno izjavo preoblikujemo tako, da dobimo:

Vsi sadeži v kateremkoli vrtu z lastnostjo P so jabolka.

Ta generalizacija ne vsebuje več posameznih objektov, je resnična in zakonolika. Toda težava je v tem, da je lastnost P lahko zelo kompleksna lastnost - tako, da imamo zgolj en vrt (Smithov vrt), za katerega velja, da poseduje to lastnost. Če bi bilo to res, potem zagovorniki teorije pravilnosti nikakor ne bi bili pripravljene sprejeti take oblike generalizacije kot zakon. Torej smo se znašli v situaciji, ko imamo generalizacijo, ki je zakonolika in resnična ter ne vsebuje izraze, ki bi referirali na kakršenkoli posamezen objekt, vendar ni priznana kot zakon. Kriteriji, ki so jih zastavili zagovorniki teorije pravilnosti, niso uporabni - odločitev o, tem ali je generalizacija zakon ali ne, je zgolj subjektivna.

Morda bi lahko namesto sklepa v tem kratkem razmisleku zastavili naslednji vprašanji:

1. Kaj pa če v svetu obstajajo pravilnosti, vendar v njem ni zakonov. Ali je potem vse naše znanje o neopazljivem, kljub vsemu, zanesljivo, ker je po neki čudni sreči v svetu, kljub vsemu, pravilnost, čeprav brez zakonov.

2. Ali ni morda naša predstava o strukturi znanosti kot refleksiji strukture narave zgrešena?